

УДК 343.98:43

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.22>

Хижний Б.В.

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ*

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДРОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПІДПРИЄМЦІВ

Однією із основних форм використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є проведення судових експертиз. Це пов'язано з тим що саме за результатами проведення судових експертиз і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Про це вказують численні публікації науковців, а також на це звернули увагу 92,4% опитаних слідчих Національної поліції України.

Тобто усі виявлені та вилученні під час слідчих (розшукових) дій документи та інші об'єкти підлягають експертному дослідженню для отримання висновку експерта – обґрунтованого висновку особи, що має певні спеціальні знання, який впливає з проведених досліджень фактичних даних, наданих у розпорядження цього спеціаліста слідчим, судом, іншими особами та органами, і який у встановленій законодавством формі є процесуальним доказом [1, с. 48].

У науковій літературі поняттю спеціальних знань, їх змісту та їх використанню під час досудового розслідування приділялась увага багатьох вчених, зокрема, таких як: В. П. Бахін, В. В. Бірюков, В. І. Гончаренко, Г. І. Грамович, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Р. П. Марчук, І. В. Пиріг, М. В. Салтевський, М. П. Сегай,

М. Г. Щербаковський, В. Ю. Шепітько та багато інших.

Водночас, тема проведення судових експертиз під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців належить до найменш вивчених у теорії криміналістики.

Виявлених слідів під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців може бути досить багато і вони є загально криміналістичними (наприклад, сліди пальців рук, сліди взуття, запаху тощо) і досить детально описані у криміналістиці, то ми не будемо зупинятися на їх описі, а приділимо увагу тим, які складають предмет злочину – документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця.

За результатами проведеного нами анкетування слідчих Національної поліції було з'ясовано, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, для з'ясування фактів внесення змін у документи, встановлення способу їх виготовлення та внесення змін, ідентифікації технічних засобів, матеріалів, які використовувалися для їх виготовлення, ідентифікації особи, яка виготовила або внесла зміни у документи тощо, виникає необхідність у призначенні таких видів судових експертиз: 1) судово-почеркознавча (86,2 % опитаних респондентів); 2) технічна експертиза документів (78,3 %); 3) комп'ютер-

но-технічна (26,7 %); 4) матеріалів, речовин і виробів (2,2 %).

Погоджуємося із Чигриною Г. Л., що будь-які реєстраційні дії, пов'язані із внесенням чи зі зміною раніше внесених відомостей про юридичну особу (фізичну особу-підприємця), проводяться на підставі: 1) документів, поданих у паперовій формі; 2) документів, поданих в електронній формі, незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах України [2, с. 139]. Однак, крім документів експертному дослідженню підлягає і комп'ютерна техніка, матеріали, які використовувались для підроблення документів.

Порядок призначення таких видів судових експертиз є загальним, тому зупинятися на ньому ми не будемо. На нашу думку, слід сформулювати мету, завдання та виділити питання, які можуть викликати труднощі під час їх проведення.

Одним із поширених способів підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є внесення у них неправдивих відомостей за допомогою пишучого приладдя та підписання заздалегідь підготовлених третіми особами фіктивних документів. У такому випадку доцільно провести судово-почеркознавчу експертизу, завданням якої у даних провадженнях є: 1) ідентифікація виконавця рукописного тексту, літерних та цифрових записів і підпису; 2) встановлення виконання різних рукописів однією особою; 3) виключення особи виконавця на підставі встановлених стійких розбіжностей; 4) встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких чинників (наприклад, хронічні захворювання, вікові зміни, виконання рукописного тексту та цифрових записів у: незвичних умовах, незвичній позі, під дією алкогольного сп'яніння, наркотичних засобів тощо, встановленні навмисного викривлення письма); 5) визначення статі виконавця та належності його до певної групи за віком тощо) [3, 4].

Серед перелічених завдань головним для розслідування є ідентифікація особи, яка виконала текст у фіктивному документі. Оскільки типовими об'єктами дослідження у провадженнях, що розглядаються є короткі за своїм змістом тексти, цифрові записи та прості за будовою та іншими ознаками підписи, а також коли тексти виконані від імені третіх осіб, то встановити виконавця тексту не представляється можливим у зв'язку з дуже малим обсягом графічного матеріалу (наприклад, коли у документ внесені цифрові записи або одне слово чи його частину) або ж просто немає у кого відібрати порівняльні зразки. Тоді слід брати до уваги сукупність інших доказів таких як: показання свідків, вилучення пишучого приладдя у місці проживання підозрюваного тощо.

Для прикладу, у кримінальному провадженні №32020220000000087 щодо ОСОБА_5, засудженого за вчинення злочину за ч. 2 ст. 205-1 КК України, так і не вдалося встановити осіб, які допомогли підготувати йому проекти установчих та реєстраційних документів, що відповідно до закону необхідні для проведення державної реєстрації юридичної ТОВ «Леггорн Трейд» (код ЄДРПОУ 43461142), які були ним підписані у присутності приватного нотаріуса та внесені останнім до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань [5]. Джерелом доказів у даному кримінальному провадженні був висновок судово-почеркознавчої експертизи, яка встановила факт виконання заяви від імені ОСОБА_5, але встановити саму особу не вдалося.

Для ефективного проведення судово-почеркознавчої експертизи слід дотримуватися низки вимог, зокрема: 1) на дослідження надавати лише оригінали документів; 2) надавати експерту вільні (мають відповідати досліджуваному документу за часом виконання, видом документа та змістом), умовно-вільні та експериментальні зразки почерку, цифрових записів, підпису особи, яка підлягає

ідентифікації; 3) повідомити експерта якщо є інформація про навички володіння письма обома руками особи, яка ймовірно виконала рукописний текст, цифрові записи чи підпис, або що вона перенесла інсульт чи іншу хворобу, яка могла вплинути на її писемно-рухові навички); 4) слід правильно ставити запитання (завдання) експерту тощо.

Окремо слід звернути увагу на вимоги до зразків для порівняльного дослідження на судово-почеркознавчу експертизу. Науковці виділяють такі вимоги до зразків для порівняльного дослідження почерку особи: 1) безсумнівність походження; 2) репрезентативність (належна якість і кількість); 3) порівнянність (відсутність відмінностей зображень, які порівнюються, однакова якість паперу) [6, с. 288]; 4) достовірність (ініціатор проведення експертизи має бути впевнений у тому, що витребувані чи відібрані зразки почерку належать конкретній особі) [7, с. 324]; 5) достатність (кількість почеркового матеріалу має бути за обсягом достатня для забезпечення зіставлення ознак досліджуваного почерку [8, с. 92-93], рекомендованою кількістю вважається не менше 15 аркушів); 6) повнота (мають відображати властивості досліджуваного документа: написані тією ж писемною мовою та письмовими знаками, максимально бути наближеними до досліджуваного тексту за видом документа та текстом, часом та умовами виконання, видом матеріалів письма, його змістом та цільовим призначенням [9, с. 322-323].

Важливу роль для експертного дослідження документів (судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів) відіграють питання, які ставлять перед експертом. І на практиці з цим виникають певні труднощі, оскільки іноді ініціатор проведення дослідження не вказують конкретне місце знаходження об'єкта дослідження у документі (сторінка, графа тощо), ставлять правові питання, відповідь на які експерт не надає (наприклад, чи підроблений документ?) тощо. Тому сформулюємо рекомендації щодо формулювання

питань експерту, зокрема: 1) потрібно ставити чіткі питання; 2) у питанні слід вказувати індивідуалізуючі ознаки документа (назву, серію, номер тощо); 3) слід чітко вказувати, що саме підлягає експертному дослідженню (наприклад, підпис в графі «підпис» на сторінці 21 довідки №342 від 10.02.24 р.»); 3) питання викладають у логічній послідовності (спочатку загальні – «Чи вносились зміни у Протокол створення юридичної особи № 2 від 21.02.24 р.?»), а потім окремі – «Якщо так, то який первинний зміст такого документа?», «Якщо так, то яким способом?» тощо); 4) не ставити питання, що стосуються права (наприклад, «Чи підроблений паспорт серії ВА № 324133 виданий на ім'я ...?»).

Беручи за основу Інструкцію 53/5 від 08.10.1998 р., сформуємо орієнтовний перелік питань експерту для проведення судово-почеркознавчої експертизи під час розслідування злочинів, що розглядаються, зокрема: 1) Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) Івановим, разки якого надані на дослідження?; 2) Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?; 3) Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?; 4) Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом певних факторів (природних, штучних)?; 5) Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) особою у стані сильного душевного хвилювання?; 6) Особою якої статі виконано рукописний текст? [3].

За фактами підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців також призначається тех-

нічна експертиза документів, яка поділяється на два підвиди, зокрема це: експертиза реквізитів документів і друкарських форм та експертиза матеріалів документів. Це пов'язано з тим, що такі злочини характеризуються кримінальними протиправними діями, які проявляються у внесенні до документів явно неправдивої інформації, або ж навмисному поданні для проведення таких реєстраційних дій документів, які явно містять неправдиві відомості.

Експертиза реквізитів документів проводиться якщо слід встановити сам факт та спосіб внесення змін у документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, а також встановити їх первинний зміст. Поряд з цим, може виникнути необхідність у: 1) встановленні виду та ідентифікації приладів письма за штрихами; 2) визначенні відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються (наприклад, що раніше нанесено в документі печатка чи підпис особи); 3) встановленні змісту документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; 4) встановленні цілого за частинами (якщо документ був розірваний на декілька частин); 5) встановленні змісту спаленого документа (окрім випадку, якщо він перебуває у стані спопеління); 6) ідентифікації особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки, який проставлений у сумнівному документі.

У разі, якщо під час розслідування злочинів, що розглядаються виникає необхідність у дослідженні друкарських форм, які використовувалися для виготовлення бланків відповідних документів, кліше печаток та штампів, то у нагоді стане проведення експертизи друкарських форм, зокрема для встановлення: 1) особливостей їх виготовлення і відображення у малюнку; 2) типу, системи, марки, моделі друкарської техніки та їх іден-

тифікація; 3) типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки; 4) способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле та їх ідентифікація; 5) відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа [3].

Також може виникнути необхідність у проведенні іншого різновиду технічної експертизи документів – експертизи матеріалів документів, основними завданнями якої є: 1) встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких було виготовлено документ (наприклад, ідентифікація принтерів, за допомогою яких були роздруковані фіктивні документи, папір на якому вони виготовлені, кліше, з якого матеріалу виготовлене кліше печатки тощо); 2) визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

Вважаємо за доцільне виділити певні рекомендації до формулювання питань, які слід ставити експерту з технічної експертизи документів, зокрема такі: 1) у питанні слід вказувати індивідуалізуючі ознаки документа, який підлягає дослідженню (наприклад, паспорт серії АВ 235487, виданий на ім'я Сердюка Івана Петровича; заява про державну реєстрацію створення юридичної особи Сердюка Івана Петровича від 24.02.24 року; протокол створення юридичної особи від 12.12.23 року № 1 тощо); 2) якщо питання стосується ідентифікації підпису, то вказувати не лише назву документа, де знаходиться цей підпис, а і графу і сторінку; якщо підпис у документі один, то достатньо лише вказати індивідуалізуючі дані самого документа; 3) якщо питання стосується ідентифікації комп'ютерної техніки, за допомогою якої виконано документи, то вказують, марку, модель і номер такої техніки.

Відповідно до згаданої вище Інструкції 53/5, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, може

призначатися для вирішення таких завдань: 1) встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; 2) встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; 3) виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; 4) встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку [3].

Необхідність у проведенні експертизи матеріалів, речовин і виробів під час розслідування злочинів, що розглядаються, може виникнути якщо потрібно встановити: хімічний склад певного матеріалу чи речовин з яких були виготовлені документи [10, с. 549, 11, с. 164], їх фізичні властивості, призначення тощо, спільну родову (групову) належність матеріалів і речовин, їх походження з певного джерела. Однак, на нашу думку, у такому виді дослідження не виникає необхідності, оскільки можна призначити тех-

нічну експертизу документів (експертизу матеріалів документів), одним із основних завдань якої є встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної (різної) родової (групової) належності [3]

Висновки. Як видно з наведеного, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз вирішує ключові питання. На цих джерелах доказів ґрунтується доведення факту підробки документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Серед основних експертиз, які доцільно призначити про розслідуванні вказаної категорії кримінальних правопорушень є: 1) криміналістичні (сліди пальців рук, сліди взуття, запаху тощо); 2) судово-почеркознавча; 3) технічна експертиза документів; 3) комп'ютерно-технічна; 4) матеріалів, речовин і виробів.

Анотація

У науковій статті проведено аналіз можливостей використання спеціальних знань у розслідуванні підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Визначено, що однією із основних форм використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є проведення судових експертиз. Доведено, що це пов'язано з тим що саме за результатами проведення судових експертиз і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців.

За результатами дослідження було встановлено, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, для з'ясування фактів внесення змін у документи, встановлення способу їх виготовлення та внесення змін, ідентифікації технічних засобів, матеріалів, які використовувалися для їх виготовлення, ідентифікації особи, яка виготовила або внесла зміни у документи тощо, виникає необхідність у призначенні таких видів судових експертиз: 1) судово-почеркознавча; 2) технічна експертиза документів; 3) комп'ютерно-технічна; 4) матеріалів, речовин і виробів.

Розкрито окремі аспекти призначення та проведення вказаних експертиз. Звернута увага на важливість для експертних досліджень документів (судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів), а також сформовано орієнтовний перелік питань експерту для проведення судових експертиз під час розслідування злочинів, що розглядаються.

Доведено, що за фактами підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців важливого значення відіграє також

технічна експертиза документів, яка поділяється на два підвиди, зокрема це: експертиза реквізитів документів і друкарських форм та експертиза матеріалів документів.

Окремо звернута увага на вимоги до зразків для порівняльного дослідження на судово-почеркознавчу експертизу.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, підроблення документів, судові експертизи, кримінальне провадження, розслідування.

Khyzhnyy B.V. Forensic examinations during the investigation of forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs

Summary

The scientific article analyzes the possibilities of using special knowledge in the investigation of forgery of documents that are submitted for state registration of legal entities and individual entrepreneurs. It was determined that one of the main forms of using special knowledge during the investigation of forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs is conducting forensic examinations. It has been proven that this is due to the fact that the fact of falsification of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs is determined by the results of forensic examinations.

According to the results of the study, it was established that during the investigation of the crimes under consideration, in order to find out the facts of making changes to documents, establishing the method of their production and making changes, identification of technical means, materials used for their production, identification of the person who made or has made changes to documents, etc., there is a need to appoint the following types of forensic examinations: 1) forensic handwriting examination; 2) technical examination of documents; 3) computer and technical; 4) materials, substances and products.

Certain aspects of the appointment and conduct of the specified examinations are disclosed. Attention was drawn to the importance of expert research of documents (forensic handwriting and technical examination of documents), and an indicative list of expert questions for forensic examination during the investigation of the crimes under consideration was formed.

It has been proven that technical examination of documents, which is divided into two subtypes, plays an important role in cases of forgery of documents submitted for state registration of legal entities and natural persons - entrepreneurs, in particular: examination of document details and printing forms and examination of document materials.

Particular attention is paid to the requirements for samples for comparative research on forensic handwriting examination.

Key words: special knowledge, expert, forgery of documents, forensic examinations, criminal proceedings, investigation.

Список використаних джерел:

1. Юридичні терміни. Тлумачний словник/ Ю70 В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. 320 с.
2. Чигрина Г.Л. Докази і доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних із підробкою документів, що надаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 46. Том 2. С. 137-141.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначен-

- ня судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>
4. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. К., 2008. 34 с.
 5. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 22.02.2021 р. Справа № 953/1821/21. н/п 1-кп/953/470/21. Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95046122>
 6. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
 7. Патик Л. Л. Питання достовірності зразків для порівняльного дослідження під час проведення судово-почеркознавчої експертизи. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* [Текст] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 листоп. 2020 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 323-325
 8. Патик Л.Л. Патик А.А. Достатність зразків для забезпечення порівняльного дослідження під час проведення судово-почеркознавчої експертизи *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 91-93 URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/22865>
 9. Патик А.А., Патик Л.Л. Вимоги до зразків для порівняльного дослідження, що надаються для ідентифікації особи за почерком // *Теорія та практика судово-експертної діяльності* [Текст] : матеріали VIII міжвідом.наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. / [редкол.: С. С. Чернявський, А. А. Саковський, Б. Є. Білозьоров, В. М. Атаманчук та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 321-323.
 10. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. Деякі теоретичні та прикладні проблеми розвитку криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 548–551. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/135> URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/137.pdf
 11. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія / Н. В. Копча. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.